

Malanowska, Elżbieta

Fototeka Zamku Królewskiego w Warszawie

Kronika Zamkowa 1-2 (63-64), 215-252

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Elżbieta Malanowska

FOTOTEKA ZAMKU KRÓLEWSKIEGO W WARSZAWIE

Fototeka Zamku Królewskiego w Warszawie powstała z inicjatywy dr Bożenny Maszkowskiej, w kierowanym przez nią Ośrodku Badań nad Zamkiem w połowie lat 80. XX w. Zamyśl jej stworzenia zrodził się z doświadczeń nad pracą źródłową i z aktualnych potrzeb wynikających z procesu decyzyjnego dotyczącego odbudowy i urządzania zamkowych wnętrz. Ten bogaty zbiór ikonograficzny w swojej koncepcji, przyjętych zasadach i zadaniach wpisuje się w wieloletni proces przygotowań programu restytucji Zamku i jego omówienie wymaga szerszego kontekstu historycznego.

Decyzja o odbudowie Zamku Królewskiego w Warszawie, podjęta w styczniu 1971 r., dała początek wielkiemu dziełu podniesienia Zamku Warszawskiego z ruin i przywrócenia go narodowi polskiemu.

Okres walki o Zamek, jaką toczył nieustrudzenie prof. Stanisław Lorentz, gromadząc wokół siebie wybitnych historyków, historyków sztuki i architektów, dobiegał końca¹. W dniu 26 stycznia 1971 r. odbyło się inauguracyjne posiedzenie Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie (jednym z wiceprzewodniczących OKOZK został prof. S. Lorentz). Mając zaufanie i silne wsparcie społeczne, z zapałem przystąpiono do nowego etapu prac umożliwiających wzniesienie bryły architektonicznej oraz odtworzenie historycznych wnętrz. Głównym projektantem odbudowy

został prof. Jan Bogusławski, uprawniając do zatwierdzania projektów uzyskała zaś Komisja Architektoniczno-Konserwatorska, kierowana przez prof. Jana Zachwatowicza. Wykonanie całego przedsięwzięcia powierzono Przedsiębiorstwu Państwowemu Pracowni Konserwacji Zabytków. Urządzenia wnętrz Zamku podjęło się Muzeum Narodowe w Warszawie. W styczniu 1972 r. utworzono – na wniosek prof. S. Lorentza – Oddział MNW Zamek Królewski. Do jego głównych zadań należało sporządzenie programu wyposażenia wnętrz Zamku, przygotowanie materiałów do rekonstrukcji brakujących elementów wystroju oraz stała współpraca z komisjami merytorycznymi Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku, szczególnie z Kuratorium i Komisją Architektoniczno-Konserwatorską. Kuratorium po raz pierwszy zebrało się w lutym 1973 r. i podobnie jak Komisja Architektoniczno-Konserwatorska w zakresie architektury, miało przyjmować i aprobować projekty wyposażenia wnętrz oraz rozważać propozycje programowe przyszłego muzeum zamkowego. Na jego czele stanęli profesorowie: Stanisław Lorentz, Jan Zachwatowicz i Aleksander Gieysztor. Kiedy w 1980 r. powołano Dyрекcję Zamku, Oddział Muzeum Narodowego przekazał swoje obowiązki nowo powstałej samodzielnej instytucji².

Odbudowa postępowiała szybko. W 1974 r. zakończono budowę murów, przywracając kształt architektoniczny Zamku. Zasadnicze prace nad odtwo-

1. Dr Bożenna Majewska-Maszkowska (1929–1996). Zdjęcie z umieszczonym podpisem: „Komisarz przeprasza, ale nie może się rozszcześcić”, towarzyszyło nam w pracy, stojąc wśród książek w gabinecie Pani Kurator. Fot. Autor nieznany (prawdopodobnie I. Grzeluk) / Dr Bożenna Majewska-Maszkowska (1929–1996). The photo with the inscription: *The curator apologises, but she can't split herself*, accompanied us at work, standing amongst the books in the Curator's office. Author unknown (most likely I. Grzeluk)

rzeniem i wystrojem wnętrz trwały do 1984 r. – w sierpniu apartamenty królewskie udostępnione zostały publiczności. Nieco później ukończono Salę Wielką (w 1989 r.), ale do dziś istnieją pomieszczenia wymagające dalszych działań rekonstrukcyjnych.

Przywrócone i urządzone wnętrza Zamku Królewskiego w Warszawie to zasługa całego zespołu tworzono od podstaw muzeum oraz wielu współpracujących z nim historyków, historyków sztuki, architektów, artystów i rzemieślników. Osobą, której rolę w nadaniu ostatecznego wyglądu i wystroju sal zamkowych trudno przecenić, była kurator dr Bożenna Maszkowska (il. 1). Jeszcze jako pracownik Muzeum Narodowego włączyła się w prace Kuratorium, a podległy jej dział w MNW był depozytariuszem uratowanych z Zamku dzieł sztuki. W Zamku Królewskim od początku (koniec 1980 r.) kierowała Działem Zbiorów Sztuki, a od 1984 r. Ośrodkiem Badań nad Zamkiem. Dr Maszkowska była aktywnym członkiem Polskiego Komitetu Narodowego Międzynarodowej Rady Muzeów (ICOM), Międzynarodowego Komitetu ds. Muzeów i Zbiorów Sztuki Zdobniczej

(ICAA), w którego zarządzie zasiadała przez dwie kadencje, oraz ekskluzywnego Furniture History Society, gromadzącego największych znawców dawnego wyposażenia wnętrz. Jako wybitny historyk sztuki, autorytet w dziedzinie europejskiej kultury artystycznej, szczególnie architektury wnętrz i rzemiosła artystycznego, jak nikt inny znała i czuła wnętrza historyczne. To jej wiedza i intuicja przez wiele lat kształtowały wystrój królewskich apartamentów. Na posiedzeniach komisji często inspirowała i nadawała kierunek dyskusjom, podsuwając właściwe, jedyne rozwiązania. Wnikliwe badania nad epoką Oświecenia podjęła jeszcze w czasie studiów na Uniwersytecie Warszawskim. W roku 1956 opublikowała rozszerzoną i uzupełnioną pracę magisterską *Z dziejów polskiego meblarstwa okresu Oświecenia*, która wciąż należy do czołowych pozycji w dziedzinie historii polskiego meblarstwa i pozostaje podstawowym cytowanym źródłem wiedzy dotyczącym tego tematu³. W latach 60. współpracowała z polskimi i obcymi wydawnictwami encyklopedycznymi, dla których napisała wiele haseł z zakresu meblarstwa, historii rezydencji i architektury⁴, a jej opublikowana praca doktorska *Mecenat artystyczny Izabelli z Czartoryskich Lubomirskiej 1736–1816* stała się jedną z najcenniejszych, najlepiej udokumentowanych źródłowo książek na temat mecenatu w Polsce⁵.

Będąc uczennicą prof. S. Lorentza, dr B. Maszkowska dosyć wcześniej znalazła się w gronie osób, które jednoczyła sprawa odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Swoją „walkę o Zamek” podjęła jeszcze w latach 60., kiedy wizja odbudowy zdawała się coraz mniej realna. Po latach, podczas wieczoru poświęconego pamięci prof. Aleksandra Gieysztora 24 maja 1999 r., prof. Andrzej Rottermund wspominał: „Pamiętam dzień, kiedy zgromadzonym w gabinecie Profesora Lorentza w Muzeum Narodowym w Warszawie Profesorom: A. Gieysztorowi, P. Biegańskiemu, J. Zachwatowiczowi, doktor B. Maszkowskiej i mówiącemu te

słowa, Profesor Lorentz z goryczą, ale też z charakterystycznym dla niego poczuciem humoru powiedział: »Rozmawiałem dzisiaj rano z Kliszką, powiedział mi, że sprawa podjęcia odbudowy Zamku jest nieaktualna, wobec tego będziemy musieli działać w podziemiu i proszę czuć się zaprzysiężonym w spisku, którego celem będzie doprowadzenie do Odbudowy Zamku«. I chociaż można by tę rozmowę i spotkanie potraktować jako epizod – oceniał dalej prof. Rottermund – wydaje mi się, że wszyscy bardzo głęboko wzięliśmy sobie do serca słowa Profesora Lorentza⁶. Z pewnością świadczy o tym również postawa oraz wieloletnia działalność dr Bożenny Maszkowskiej. Wierna idei odbudowy Zamku przystąpiła wraz z prof. Aleksandrem Gieystorem do tworzenia od podstaw nowego muzeum, a całą wiedzę i doświadczenie zaangażowała w pracę nad przywróceniem do życia zamkowych apartamentów. Dlatego największą satysfakcją dla niej była wysoka ocena wnętrza odbudowanego Zamku przez grupę kilkudziesięciu kuratorów największych muzeów europejskich, goszczących na konferencji Międzynarodowego Komitetu Sztuki Stosowanej ICOM wiosną 1992 r.⁷

Odtworzenie wnętrza Zamku Królewskiego w Warszawie było możliwe nie tylko dzięki licznym zachowanym fragmentom ich wystroju architektonicznego oraz uratowanym i odzyskanym dziełom sztuki, ale również dzięki ocalałej spuściznie archiwalnej. Zasoby archiwalne przez wiele lat wykorzystywano w celach naukowych, jednak proces realizacji odbudowy Zamku postawił nowe zadania, wymagające często ponownego odczytania źródeł, szukania informacji i ich usystematyzowania. Przyjętą zasadą prac rekonstrukcyjnych było przywrócenie sal stanisławowskich do poprzedniego wyglądu, a w pozostałych stworzenie wizji architektonicznej tych stuleci, w których one powstały⁸.

Przez wiele lat zasadniczy wpływ na wygląd i wystrój pomieszczeń zamkowych miało Kuratorium oraz Komisja

Architektoniczno-Konserwatorska. Z chwilą nadania Zamkowi ram instytucjonalnych prace rozpoczęła Komisja Wnętrz. Jej posiedzenia były swego rodzaju seminarium i wymagały rzetelnego oparcia w materiale źródłowym, na nich bowiem przygotowywano i podejmowano postanowienia znamienne dla ostatecznego kształtu sal⁹. Zwłaszcza wnętrza stworzone w okresie panowania Stanisława Augusta, które reprezentowały najwyższy poziom artystyczny i ideowy, były przedmiotem szczególnie intensywnej pracy badawczej¹⁰. W Ośrodku Badań nad Zamkiem przez wiele lat gromadzono i opracowywano wszelkie materiały dotyczące urządzenia królewskich apartamentów oraz architektury i otoczenia Zamku. Kurator B. Maszkowska, która zawsze wielką wagę przywiązywała do pracy źródłowej, starała się, aby w pełni wykorzystywano dostępne zasoby archiwalne, zarówno z epoki stanisławowskiej, jak i późniejsze, z czasów pruskich, rosyjskich i okresu międzywojennego. Pragnieniem jej było zebranie całej istniejącej dokumentacji na potrzeby bieżących prac rekonstrukcyjnych i dalszych badań nad dziejami wnętrza. W pracy naukowej swojego zespołu, dzieląc się wiedzą i doświadczeniem, często inicjowała nowe przedsięwzięcia, także wykraczające w swym przedmiocie i metodach poza rutynę badawczą. Jej pomysłem było również stworzenie w Zamku Fototeki, która stałaby się niejako historią jego wnętrza i elewacji w obrazie.

Fototeka Zamku Królewskiego w Warszawie powstawała w Ośrodku Badań nad Zamkiem w ciągu kilku lat, później była uzupełniana i aktualizowana. Zgromadzono w niej ok. 3 tys. umieszczonych na kartach zdjęć, którym towarzyszą katalogi – rzeczowy i numeryczny, według numerów negatywów. Celem Fototeki było zebranie możliwie pełnego materiału rejestrującego wszelkie zmiany zachodzące w samej bryle Zamku, jego elewacjach i otoczeniu oraz w architekturze i wystroju wnętrza.

Dla pełnego zilustrowania szeroko ujętej tematyki zbioru poszerzono zakres poszukiwań o materiały ikonograficzne z dziedziny malarstwa, rysunku i grafiki, co umożliwiło także przesunięcie dolnej granicy czasowej przedstawień po wiek XVI. Zdjęcia ułożone są w układzie rzeczowym, odpowiadającym topografii Zamku, oraz chronologicznym, od przedstawień najwcześniejszych (często reprodukcji źródeł ikonograficznych) po fotografie współczesną, oddającą stan obecny Zamku i jego muzealiów. Komentarz znajdujący się na karcie zawiera dane dotyczące tematu, autora i czasu wykonania zdjęcia oraz numeru i miejsca przechowywania negatywu, a także istotne informacje odnoszące się zarówno do treści zamieszczonego obrazu i zachodzących w nim zmian, jak i aparatu krytycznego źródła.

Zasadnicze ramy Fototeki tworzy podział na kilka działów zawierających zdjęcia Zamku, Biblioteki Królewskiej, pałacu Pod Blachą i Arkad Kubickiego. Osobno opracowane zostały rysunki, plany i projekty, a także Dawne Zbiory.

W materiale dotyczącym Zamku wyróżniono kilka grup tematycznych: widoki ogólne, elewacje – wschodnia, zachodnia, południowa i północna, Dziedziniec Wielki z poszczególnymi elewacjami, Dziedziniec Kuchenny (podobnie), obrazy ruin zburzonego Zamku oraz wnętrza, których zdjęcia zestawiono według pomieszczeń poszczególnych kondygnacji. Zewnętrzne widoki Zamku, opracowane w szerokim kontekście historycznym, obejmują nie tylko jego bryłę architektoniczną, ale i otoczenie, z uwzględnieniem najistotniejszych elementów zespołu, jaki z Zamkiem tworzą Arkady Kubickiego oraz pałac Pod Blachą, a wcześniej należące do niego budynki dawnej Pracowni Bacciarellego, Dworu Mniejszego, aż po przejście do katedry św. Jana, ogrody i zabudowania nad Wisłą. Fototeka ukazuje także szeroko widziany plac Zamkowy z kolumną Zygmunta i panoramą w kierunku Wisły.

Zbiór Fototeki otwierają zdjęcia

Zamku widzianego z góry, często ujmujące cały pięciobok wazowski, dające możliwość obserwacji przebiegu prac remontowych prowadzonych w różnych jego partiach równocześnie (il. 2). Dalej są też fotografie makiet. Zewnętrzne przedstawienia to grupa tematyczna Fototeki, którą najpełniej wzbogaca materiał ikonograficzny. Zebrane reprodukcje obrazów, rysunków i rycin, sięgające znacznie wcześniejszych epok niż przekaz fotograficzny, ukazują mniej znane przemiany w wyglądzie Zamku i jego otoczenia. W poszukiwaniach zamkowej ikonografii dużą pomocą była praca Krystyny Sroczyńskiej i Jadwigi Jaworskiej poświęcona widokom Zamku Królewskiego w Warszawie od XVI w. do 1939 r.¹¹. Książka ta jest w istocie szczegółowym wykazem dzieł znajdujących się w muzeach i bibliotekach polskich, a jej wartość jest tym większa, że uwzględnia prace, których losy powojenne nie są znane. Najlicniejszą grupę przedstawień w zbiorach Fototeki stanowią obrazy od strony wschodniej. Temat Zamku Królewskiego, a zwłaszcza jego widok w panoramie miasta zawsze inspirowały artystów i były ulubionym motywem od początków fotografii warszawskiej. Ujęcia z praskiego brzegu Wisły rejestrują nie tylko przekształcenia wystroju architektonicznego Zamku, ale też przeobrażenia zachodzące w pejzażu Warszawy u jego podnóża (il. 3), na terenie ogrodów zamkowych (il. 4) i w ich pobliżu. Przedstawienia od strony zachodniej i południowej, choć reprezentowane mniej licznie, są bardzo interesujące i różnorodne. Ich chronologiczne zestawienie i szczegółowa analiza pozwoliły ustalić kolejność i właściwe datowanie licznie podejmowanych prac remontowych, zwłaszcza przy reprezentacyjnej fasadzie zachodniej (il. 5). Opracowane zdjęcia umożliwiły też weryfikację wielu dotychczasowych ocen formułowanych przez badaczy historii Zamku. To na kartach Fototeki po raz pierwszy podważono mylne datowanie rozbiórki oficyny

2. Zamek Królewski w czasie prac przy elewacjach z unoszącym się nad nim zeppelinem. Fot. Autor nieznany, 1925, Narodowe Archiwum Cyfrowe - dalej: NAC (zbiór Archiwum Dokumentacji Mechanicznej - dalej: ADM) / The Royal Castle during works on the façades with a Zepellin hovering above. Author unknown, 1925, National Digital Archives (Archives of Audiovisual Records)

3. Widok ogólny Zamku Królewskiego od strony Wisły z zabudowaniami Podzamcza. Fot. Autor nieznany, 1933-1936, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / General view of the Royal Castle seen from the Vistula River, with buildings in Podzamcze. Author unknown, 1933-1936, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

4. Ogród dolny Zamku Królewskiego w trakcie prac renowacyjnych; widoczny fragment elewacji saskiej Zamku oraz Arkady Kubickiego. Fot. H. Poddębski, 1937, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / The lower garden of the Royal Castle during renovation works. Visible fragment of the Saxon façade of the Castle and the Kubicki Arcades. Photo H. Poddębski, 1937, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

przy Bramie Grodzkiej (il. 6), ustalając właściwą datę - 1934 r., potwierdzoną później także w innych źródłach, wyodrębniono też kolejne etapy prac przy wymianie dachów (il. 7) i przeobrażeń Wieży Grodzkiej (il. 8). Bogaty w sztafaż materiał ukazuje zarówno prace remontowe prowadzone przy elewacjach i kolumnie Zygmunta, jak i zmiany zachodzące w sąsiedztwie gmachu, wynikające z unowocześniania urządzeń komunalnych, rozwoju komunikacji miejskiej oraz zakładania i utrzymania zieleni. Uwagę zwracają także zdjęcia wykonywane od strony Krakowskiego Przedmieścia, z okien kamienicy Johna lub z wieży dzwonnicy przy kościele św. Anny. Obrazów rejestrowanych od północy jest stosunkowo niewiele, jed-

5. Elewacja zachodnia Zamku Królewskiego w trakcie prac renowacyjnych. Fot. Autor nieznany, 1929, NAC (zbiór ADM) / The western façade of the Royal Castle during the renovation works. Author unknown, 1929, National Digital Archives (Archives of Audiovisual Records)

nak w sposób istotny uzupełniają one mało znany wizerunek Zamku, zwłaszcza od strony północno-wschodniej, od ul. Bugaj. Zestawienie przekazów zewnętrznej formy Zamku zamykają widoki Dziedzińca Wielkiego, często fotografowanego z powodu wydarzeń historycznych, których Zamek był świadkiem, zwłaszcza w okresie dwudziestolecia międzywojennego, oraz mniej liczne ujęcia Dziedzińca Kuchennego w północnej części zabudowań, aż po przejście łączące Zamek z katedrą św. Jana. Interesujące są zwłaszcza zdjęcia Dziedzińca Kuchennego jako zaplecza

6. Elewacja południowa Zamku Królewskiego z oficyną przy Bramie Grodzkiej oraz fragment elewacji zachodniej. Fot. H. Poddębski, 1932, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / The southern façade of the Royal Castle with the annexe by the Justice Court Gate and a fragment of the western façade. Photo H. Poddębski, 1932, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

7. Elewacja południowa Zamku Królewskiego w czasie prac remontowych – rozebranie oficyny przy Bramie Grodzkiej. Fot. Autor nieznany, 1934, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / The southern façade of the Royal Castle during renovation works – the annexe by the Justice Court Gate being torn down. Author unknown, 1934, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

8. Widok Wieży Grodzkiej od strony południowo-zachodniej. Fot. L. Sempoliński, 1938, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / View of the Justice Court Tower seen from South-West. Photo L. Sempoliński, 1938, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

prac konserwatorskich, kiedy na początku lat 20. XX w. w dawnej Pracowni Bacciarrellego ulokowano pracownię konserwatorskie zorganizowane w ramach struktur Dyrekcji Zbiorów Państwowych (późniejszych Państwowych Zbiorów Sztuki).

Wśród widoków zewnętrznych Zamku istnieje jeszcze jedna grupa zdjęć, ukazująca ogrom zniszczeń, jakich dopuścił się najeźdźca hitlerowski w czasie II wojny światowej - od spalonych dachów i wnętrz z czasów bombardowań we wrześniu 1939 r. (il. 9) po obraz ruin po wysadzeniu Zamku w połowie września 1944 r.

Fotografie wnętrza Zamku stanowią zasadniczą część Fototeki. Zestawione według obecnie istniejących pomieszczeń poszczególnych kondygnacji w układzie chronologicznym tworzą

one niejako ikonograficzny inwentarz, oddający stan wystroju i wyposażenia w różnych momentach dziejowych, głównie od końca wieku XIX po czasy nam współczesne. Źródła ikonograficzne w tej części Fototeki umożliwiają także poszerzenie ram czasowych poznania przedmiotu naszych zainteresowań, jednak rysunki projektowe i inwentaryzacyjne z okresów wcześniejszych, zwłaszcza doby saskiej i stanisławowskiej, tworzą odrębne zbiory wydzielone w działach Fototeki i tylko nieliczne reprodukcje uzupełniają zebrany materiał zdjęciowy, zwłaszcza dotyczący wieku XIX (il. 10) i początku XX. Uwzględnione zostały natomiast prace plastyczne, głównie obrazy i grafiki, których tematem były widoki poszczególnych sal, m.in. znany dzięki licznym publikacjom cykl grafik wykonanych według rysunków Aleksandra Gryglewskiego zamieszczonych w „Kłosach” z 1876 r., a także powtórzone rysunki inwentaryzacyjne z lat 1915–1916 (il. 11, 12) pochodzące ze zbiorów Muzeum Narodowego, mające odniesienia w obrazie fotograficznym (il. 13).

Fototekę wewnątrz otwiera cykl ujęć piwnic zamkowych w czasie badań oraz prac konserwatorskich prowadzonych pod kierunkiem Kazimierza Skórewicza na początku lat 20. XX w. Średniowieczne piwnice przetrwały II wojnę światową i ich zdjęcia stanowią ważną część zbioru. W ciągu sal przyziemia szczególną uwagę zwracają fotografie ilustrujące przebieg robót konserwatorskich wykonanych przed 1928 r., których efektem było jedno z największych osiągnięć K. Skórewicza - odsłonięcie historycznych podziałów wnętrza Dworu Wielkiego, oraz późniejszą aranżację sal przyziemia, zrealizowaną według zmienionej koncepcji przez Adolfa Szyszko-Bohusza w końcu lat 30. W zbiorach Instytutu Sztuki PAN zachowały się bardzo interesujące zdjęcia Apartamentu Jacka Ogrodzkiego, sekretarza wielkiego koronnego. Znajdował się on w miejscu Dawnej Izby Poselskiej, nazywanej przez

9. Widok zniszczonego ryzalitu środkowego elewacji saskiej Zamku Królewskiego wskutek działań wojennych we wrześniu 1939 r. Fot. Autor nieznany, po 17 IX 1939, Polska Agencja Prasowa (PAP) / View of the avant-corps of the Saxon façade of the Royal Castle destroyed in September 1939. Author unknown, after 17 September 1939, Polish Press Agency (PAP)

10. Projekt tamboru kryjącego wejście na schody łączące apartament dzieci Iwana Paskiewicza (na drugim piętrze) z Salą Dębową (obecnie Przedpokój Sali Wielkiej). Proj. K. Majerski, 1832. Projekt niezrealizowany, Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD). Fot. M. Bronarski, 1989, Ośrodek Badań nad Zamkiem, Zamek Królewski w Warszawie (dalej: OBZ ZKW) / Project of a drum over the entrance onto the stairs linking the apartments of Ivan Paskevich's children (on the second floor) with the Oak Room (now the Antechamber to the Great Assembly Hall). Design by K. Majerski, 1832. Unrealised, Central Archives of Historical Records in Warsaw. Photo M. Bronarski, 1989, Research Centre for the Royal Castle

11. Fragment posadzki z Gabinetu Konferencyjnego. Rysunek inwentaryzacyjny, W. Sztolcman, 1915, MNW, Arch. Ikon. - Teki B. Gembarzewskiego. Fot. Prac. Fot. MNW / Fragment of the floor in the European Monarchs' Portrait Room. Inventory drawing, W. Sztolcman, 1915, National Museum in Warsaw, B. Gembarzewski's Folders in the Iconographic Archives. Photo by Photographic Department of the National Museum in Warsaw

12. Klamka brązowa do drzwi z Sali Wielkiej Asamblowej. Rysunek inwentaryzacyjny, W. Sztolcman, 1915, Muzeum Narodowe w Warszawie (dalej: MNW), Arch. Ikon. - Teki B. Gembarzewskiego. Fot. Prac. Fot. MNW / Bronze door handle of the door to the Great Assembly Hall. Inventory drawing, W. Sztolcman, 1915, National Museum in Warsaw, B. Gembarzewski's Folders in the Iconographic Archives. Photo by Photographic Department of the National Museum in Warsaw

13. Klamka brązowa przy drzwiach w Sali Wielkiej Asamblowej. Fot. S. Różewicz, 1915, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / Bronze door handle of the door to the Great Assembly Hall. Photo S. Różewicz, 1915, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

Skórewicza, który nie znał jeszcze pierwotnej funkcji odsłoniętych pomieszczeń, „salą o trzech słupach”. W jego skład wchodziły leżące w amfiladzie sypialnia, gabinet i pokój gościnny (il. 14). W latach 1932-1933 ściany działowe zostały rozebrane, a XVIII-wieczne boazerie przeniesiono do pałacu Pod Blachą, gdzie jako jedyne przetrwały zniszczenia wojenne. W ramach zbioru fotografii współczesnych dużą grupę stanowi dokumentacja przyziemia Nowego Domu Królewskiego odbudowanego Zamku, odtworzonego w XVI- i XVII-wiecznym kształcie i funkcjach. Pokoje Dworskie jako stała ekspozycja stanowiły układ pomieszczeń przeznaczonych niegdyś na mieszkania dla dworzaków, nawiązujący zgodnie z tradycją do dwóch dworskich stacji. Stacja pierwsza od strony Wisły zawierała: Sień ku Wiśle, Komnatę Główną, Sień Ciemną, Łożnicę i Alkierz; druga od dziedzińca: Sień Przednią, Komnatę Wtórą, Komnatę Trzecią i Alkierz. Ich wyposażenie stanowiły dzieła sztuki z XVI i XVII w., dla których tłem były barwne ściany w kolorach występujących w tapiseriach z tego czasu¹². Obecnie w pomieszczeniach tych znajdują się galerie malarstwa, wśród nich Kolekcja Lanckorońskich.

Sale pierwszego piętra Zamku Królewskiego to przede wszystkim odtworzone historyczne wnętrza stanisławowskie Apartamentu Wielkiego i Apartamentu Króla: Galeria Owalna, Antyszambra Wielka, Sala Rady, Sala Koncertowa, Sala Wielka (lub Asambłowa), Sala Rycerska, Sala Tronowa (lub Nowa Audiencjonalna), Gabinet Konferencyjny (lub Gabinet Monarchów Europejskich), Pokój Marmurowy, Pokój Żółty, Pokój Zielony, Gabinet Króla, Garderoba Królewska, Sypialnia Królewska, Pokój Audiencjonalny Stary, Sala Canaletta, Kaplica Królewska, Pokój Oficerski, Sala Mirowska i przylegające do niej Schody Wielkie. Do Apartamentu Króla należą także pomieszczenia od strony Dziedzińca Wielkiego - Korytarz Czerwony oraz Przedpokój Garderoby.

14. Apartament Jacka Ogrodzkiego, Pokój Gościnny. Fot. Autor nieznany, przed 1933; repr. E. Ciechomska 1986, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / Jacek Ogrodzki's apartment. The Guest Room. Author unknown, before 1933, reproduction E. Ciechomska 1986, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

W skrzydle południowym odbudowanego Zamku znajduje się Apartament Księcia Stanisława, nawiązujący do apartamentu urządzonego dla bratanka króla Stanisława Augusta w latach 1768-1777. Pokoje te po przebudowie służyły później namiestnikom carskim i generałom gubernatorom, a w latach 1926-1939 mieścił się tu gabinet pracy i pokój przyjęć prezydenta Rzeczypospolitej Ignacego Mościckiego, bogato zilustrowane na kartach Fototeki. W skład apartamentu wchodzi dzisiaj trzy pomieszczenia: Gabinet, Pokój Towarzyski i Antyszambra, które poprzedza Galeria Czterech Pór Roku. Pozostałe wnętrza tej kondygnacji to Sale Sejmowe, umieszczone w zachodnim skrzydle Zamku - począwszy od Nowej Sali Poselskiej w narożniku południowo-zachodnim, Pokoju Wstępowego Nowej Sali Poselskiej

15. Projekt ukształtowania Izby Senatorskiej w skrzydle zachodnim Zamku. Proj. A. Szyszko-Bohusz, Archiwum Państwowe w Krakowie. Fot. Agencja Fotograficzna „Orlęta”, 1996, Archiwum ZKW / Project of the Senators' Chamber in the western wing of the Castle. Designed by A. Szyszko-Bohusz, State Archives in Kraków. Photo by Photo Agency "Orlęta", 1996, Archives of the Royal Castle in Warsaw

i Schodów Poselskich, po Galerię Warty, Pokoje Urzędu Marszałkowskiego (tzw. Pokoje Konferencyjne) i Salę Senatorską odtworzoną w części północno-zachodniej. Przedzielona stropem za rządów rosyjskich Sala Senatorska w okresie dwudziestolecia międzywojennego nie odzyskała swojego historycznego wystroju. A. Szyszko-Bohusz planował budowę tzw. Sali Bankietowej w stylu państwowo-monumentalnym, według własnych projektów (il. 15), ale wojna uniemożliwiła ich realizację. Dawne Pokoje Królewiczowskie w skrzydle północnym, w których prezentowane są dziś płótna pędzla Jana Matejki, przyjęły nazwę Sal Matejkowskich i łącząc się z Galerią Królewiczowską, kończą ekspozycję pierwszego piętra.

Opracowując materiał ilustrujący pomieszczenia drugiego piętra, wyróżniono fotografie mieszkania Stefana Żeromskiego, na podstawie których w dużej mierze powstała obecna aranżacja, oraz współczesną dokumentację urzędzonego tu Gabinetu Pracy prezydenta Ignacego Mościckiego, mieszczą-

cego się w latach 1926–1939 w salach pierwszego piętra w skrzydle południowym. Obszerny zbiór fotografii wnętrz Zamku zamyka interesujący cykl zdjęć poddasza (il. 16) nad Salą Wielką, ukazujący stalową konstrukcję dachu, której montaż wykonano w latach 1923–1924 (il. 17). Zdjęcia te i towarzyszące im na kartach informacje obrazują różnorodność problemów, zakres prac renowacyjnych oraz skalę przedsięwzięć podejmowanych z wykorzystaniem nowoczesnych rozwiązań inżynierskich¹³.

Materiał ilustrujący wnętrza Zamku Królewskiego jest bardzo obszerny. I choć najstarsze zdjęcia reprezentowane są nielicznie – co wynikało w dużej mierze z uwarunkowań politycznych, działań zaborczych władz oraz ograniczeń rosyjskiej cenzury – stanowią bardzo cenną część zbioru, istotną zwłaszcza dla poznania XIX-wiecznych losów Zamku. Większość fotografii znamy z przekazów zawartych w czasopiśmie. Niektóre stanowiły wzór dla zamieszczanych drzeworytów, inne reprodukowano w prasie, poczynając od lat 90. XIX stulecia. W roku 1895 opublikowano w „Tygodniku Ilustrowanym” (nr 16 i 18) cykl wido-ków „sal b. Zamku królewskiego” według fotografii Konrada Brandla, prezentujący Salę Koncertową (Canaletta), Tronową, Malinową (Dawna Audiencyjna) (il. 18), Kaplicę, Salę Balową i Cisową (Sypialnia) (il. 19). Podobny cykl zamieszczono w tym samym roku w „Wędrowcu”. Wśród najstarszych ujęć pomieszczeń zamkowych są też interesujące fotografie Sali Rycerskiej. Jedna z nich (il. 20), pochodząca ze zbiorów Instytutu Sztuki PAN, przedstawia fragment ściany zachodniej z portretami pary cesarskiej: Mikołaja II i Aleksandry Teodorówny (fot. R. Jagielski, 1915). Zdjęcie to może być reprodukcją, wtedy dolną cezurę wyznacza czas powstania obrazów, 1897 r. Drugie, mniej znane, opublikowane w „Wędrowcu” (nr 17) w 1895 r., fotografowane podobnie – jest wcześniejsze i prezentuje inną parę cesarską: Aleksandra III i Marię Teodorównę¹⁴.

16. Poddasze nad Salą Wielką Asamblową, fragment konstrukcji stalowej dachu. Fot. Autor nieznany, 1923, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / Attic above the Great Assembly Hall. Fragment of the steel construction of the roof. Author unknown, 1923, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

17. Fragment elewacji wschodniej Zamku Królewskiego w czasie montażu konstrukcji żelaznej nad Salą Wielką Asamblową. Fot. Autor nieznany, 1923, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / Fragment of the eastern façade of the Royal Castle in Warsaw during the installation of the iron construction above the Great Assembly Hall. Author unknown, 1923, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

18. Pokój Audiencjonalny Stary. Fot. K. Brandel, przed 1895. Repr. W. Wolny, 1974, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / The Old Audience Chamber. Photo K. Brandel, before 1895, reproduction W. Wolny, 1974, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

19. Sala Cisowa w b. Zamku Królewskim (Sypialnia Króla). Lit. I. Unger wg fot. K. Brandla, za: „Tygodnik Ilustrowany” 1895, nr 18, s. 285 / The Yew Room in the former Royal Castle (the Royal Bedchamber). Lithography by I. Unger, after K. Brandel's photo, after: "Tygodnik Ilustrowany" 1895, no. 18, p. 285

20. Sala Rycerska z portretami pary cesarskiej: Mikołaja II i Aleksandry Teodorówny. Fot. R. Jagielski, przed 1915, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / The Knights' Hall with portraits of the Royal couple: Tsar Nicholas II and Alexandra Feodorovna. Photo R. Jagielski, before 1915, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

21. Sala Canaletta. Fot. R. Jagielski, 1915, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / The Canaletto Room. Photo R. Jagielski, 1915, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

22. Sala Rady. Fot. S. Różewicz, 1915, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / The Council Chamber. Photo S. Różewicz, 1915, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

Portret cara Aleksandra III jest kopią sygnowaną w 1889 r. Mając na uwadze lata życia Aleksandra III, możemy sądzić, że zdjęcie to wykonane zostało w okresie 1889–1894 i być może jest najstarszą znaną nam fotografią wnętrza Zamku. Przykładem przeobrażeń wystroju pomieszczeń z czasów rosyjskich mogą być też zdjęcia Sali Canaletta (il. 21) i Sali Rady (il. 22), ukazujące bogate sztukaterie, oraz fotografie Sali Rycerskiej, z której nie tylko usunięto sławiące wielkość narodu polskiego obrazy pędzla M. Bacciarellego, ale też skuto łaćński napis na fryzie i przerobiono supraporty projektowane przez J.Ch. Kamsetzera (il. 23–24)¹⁵.

Nowy etap w historii wnętrza rozpoczyna się z chwilą opuszczenia Zamku przez Rosjan. Pojawiające się na fotografiach określenia czasu ich powstania „1915 r. lub po” są bardzo wymowne. Opustoszały i ograbiony Zamek mocno przemawia w swych ikonograficznych przekazach (il. 25). Dalsze dzieje wnętrza są lepiej znane, ale i zgromadzony materiał źródłowy na kartach Fototeki jest znacznie obszerniejszy. Szczególne znaczenie ma duży zbiór zdjęć z okresu działalności Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości. Już w 1913 r. w ramach prac Towarzystwa założono archiwum ikonograficzne, które pod

23. Sala Rycerska, panoplium umieszczone na ścianie wschodniej nad posągiem Sławy w miejscu supraporty z portretem Marcina Kromera. Fot. J. Kościeszka-Jaworski, 1924, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / The Knights' Room, panoply on the eastern wall over the statue of Fame, replacing the portrait of Martin Kromer in the panel above the door. Photo J. Kościeszka-Jaworski, 1924, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

24. Sala Rycerska, supraporta z portretem Marcina Kromera, Marcello Bacciarelli, 1783-1786. Stan obecny. Fot. M. Bronarski, 1990, Archiwum Zamku Królewskiego w Warszawie (dalej: Archiwum ZKW) / The Knights' Hall, panel with Martin Kromer's portrait, Marcello Bacciarelli, 1783-1786. Current state. Photo M. Bronarski, 1990, Archives of the Royal Castle in Warsaw

25. Sala Rycerska. Fot. S. Różewicz, 1915, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / The Knights' Hall. Photo S. Różewicz, 1915, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

kierunkiem Bronisława Gembarzewskiego prowadziło rysunkową inwentaryzację zabytków¹⁶. Zachowane rysunki inwentaryzacyjne Zamku znajdują się dziś w zbiorach Archiwum Ikonograficznego MNW (il. 11-12). Prace remontowe i konserwatorskie prowadzone przez K. Skórewicza¹⁷ poprzedzone były wnikliwymi badaniami, których dokumentacja nadal wzbogaca naszą wiedzę o historii wnętrza. Pamiętając dyskusje toczone w dziale w początkach pracy nad Fototeką, przytoczę jedynie przykład fotografii Pokoju Oficerskiego (il. 26) z odsłoniętymi fragmentami dekoracji ściennej, w której dr Maszkowska znalazła potwierdzenie słuszności hipotezy o przeznaczeniu jednego z projektów V. Brenny znajdujących się w Zbiorze Wilanowskim BN (il. 27) do zamkowego wnętrza¹⁸. W zbiorach Fototeki znajdują się też materiały odnoszące się do działalności Państwowych Zbiorów Sztuki, które

miały siedzibę w Zamku. Główną zasługą tej instytucji było przejęcie obiektów rewindykowanych z Rosji, urządzenie nimi wnętrz muzealnych oraz inwentaryzowanie zbiorów i sprawowanie opieki konserwatorskiej. W ramach tworzenia nieistniejącej w Polsce kolekcji państwowej, zwłaszcza kolekcji najnowszej sztuki polskiej, organizowano wystawy czasowe i prowadzono działalność wydawniczą, m.in. wydawano pocztówki z widokami Zamku i zdjęciami wnętrza. W okresie od 18 marca do 1 czerwca 1926 r. w salach Zamku pokazano dzieła sztuki polskiej (il. 28) kupione z funduszy państwowych¹⁹. Zakres i intensywność prowadzonych prac remontowych w stosunkowo krótkim okresie niepodległego bytu państwowego była imponująca. Zdjęcia odrestaurowanych królewskich apartamentów (il. 29-31) są przykładem wielkiego wysiłku ówczesnych pokoleń oraz zmieniających się wizji i koncepcji konserwatorskich, wynikających także

26. Pokój Oficerski w trakcie prac konserwatorskich, odsłonięte fragmenty dekoracji ściennej. Fot. A. Wiślocki, 1921, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / The Officers' Room during conservation works, visible parts of wall decoration. Photo A. Wiślocki, 1921, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

27. V. Brenna, Projekt dekoracji ściennej, akwarela. Zbiór Wilanowski BN, za: S. Lorentz, *Natolin*, Warszawa 1948, il. 39 / V. Brenna, Design of the wall decoration, watercolour. Wilanów Collection, the National Library, after: S. Lorentz, *Natolin*, Warszawa 1948, ill. 39

28. *Dzieła sztuki polskiej*. Wystawa Państwowych Zbiorów Sztuki w salach Zamku (18 III-1 VI 1926), obecnie Antyszambra w Apartamencie Księcia Stanisława. Fot. Autor nieznan, 1926, NAC (zbiór ADM) / *Masterpieces of the Polish Art*. National Art Collection Exhibition (18 March - 1 June 1926), nowadays the Antechamber in the Prince Stanisław's Apartment. Author unknown, 1926. National Digital Archives (Archives of Audiovisual Records)

z nowych funkcji Zamku - rezydencji Prezydenta Rzeczypospolitej. W latach 30. dokonywano również licznych zmian według projektów A. Szyszko-Bohusza. Nie wszystkie planowane prace zrealizowano. Symboliczny już Pokój Marmurowy, poświęcony pamięci królów polskich, całkowicie ogołocony za rządów generała Paskiewicza z marmurów i rzeźb wypełniających ściany, odtworzony został tylko połowicznie przez K. Skórewicza (il. 32), a stanisławowski wystrój - z wykorzystaniem wszelkich zachowanych elementów - odzyskał dopiero w odbudowanym po wojnie Zamku (il. 33)²⁰.

Ikonografia Biblioteki Królewskiej zgromadzona została w osobnym dziale Fototeki. Budynek mieszczący salę biblioteczną jest jedyną częścią Zamku, która nie była zburzona przez Niemców

podczas II wojny światowej i po restauracji została udostępniona zwiedzającym w 1972 r. Materiały archiwalne zapoznają nas z trudnymi dziejami wnętrza sięgającymi rządów rosyjskich XIX stulecia, których następstwem była dewastacja sali (il. 34), jedynie fragmentarycznie przywróconej do swego XVIII-wiecznego wyglądu w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Opracowane karty Fototeki Biblioteki Królewskiej zawierają przedstawienia poszczególnych elewacji budynku, pomieszczenia (według kolejnych ścian) oraz plany, projekty i rysunki (głównie ze zbioru Gabinetu Rycin BUW), które powtórzono dla pełnego obrazu historii wnętrza. Biblioteka Królewska po renowacji zakończony w 2010 r. stała się siedzibą cennej kolekcji Tomasza Niewodniczańskiego - *Imago Poloniae*.

29. Sala Tronowa z widocznym fragmentem Gabinetu Konferencyjnego. Fot. H. Poddębski, 1929, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / The Throne Room with a visible fragment of the European Monarchs' Portrait Room. Photo H. Poddębski, 1929, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

Zdjęcia pałacu Pod Blachą ułożone są analogicznie: prezentowane są widoki zewnętrzne (niezależnie od ujęć w fotografii Zamku i Biblioteki) oraz poszczególne wnętrza. Wśród zewnętrznych przedstawień pałacu wyróżniają się wczesne zdjęcia Henryka Poddębskiego z 1917 r., ukazujące gmach i jego otoczenie zarówno od strony Nowego Zjazdu, jak i dziedzińca, z pięknie wyeksponowaną elewacją frontową (il. 35). W 1944 r., w czasie powstania warszawskiego, pałac został częściowo spalony. Odbudowany w roku 1948, odzyskał wygląd z lat 1770–1773. W latach 2004–2008 w przekazanym Zamkowi Królewskiemu pałacu (1989 r.) wykonano kompleksowy remont, a w roku 2011 odtworzono historyczny wystrój wnętrz. Istotną pomocą w przygotowaniach koncepcji programowej remontu oraz projektu aranżacji Apartamentu Księcia

Józefa Poniatowskiego były przeprowadzone w Ośrodku Badań nad Zamkiem kwerendy źródłowe i powstałe opracowania²¹. Ważną rolę odegrał również zgromadzony w zbiorach Fototeki pałacu Pod Blachą bogaty materiał ikonograficzny, a zwłaszcza fotografie, na podstawie których odtworzono dekorację malarską w Kancelarii Sztabowej (il. 36), w południowo-wschodnim narożniku pałacu. Fragmenty XIX-wiecznych malowideł w Dawnej Kancelarii Sztabowej (w apartamencie księcia Józefa Poniatowskiego) zostały odkryte w końcu lat 20. XX w. i odnowione przez artystę malarza Gustawa Pileckiego. Malowidła te uległy zniszczeniu w 1944 r. Zachowane zdjęcia z 1929 r. umożliwiły ich rekonstrukcję. Jako materiał porównawczy posłużyły też fotografie sal Zamku z lat 30. XX w. – Pokoju Zielonego, Żółtego i Garderoby Królewskiej, w których także znajdowały

30. Sala Canaletta, widok ściany zachodniej z kominkiem. Fot. H.H. Waghalter, 1936. Repr. M. Bronarski, 1990, OBZ ZKW / The Canaletto Room, view of the western wall with a fireplace. Photo H.H. Waghalter, 1936. Repr. M. Bronarski, 1990, Research Centre for the Royal Castle

się arabeskowe dekoracje ścienne, oraz jedyna istniejąca barwna ilustracja XIX-wiecznego wnętrza Zamku – Gabinetu Królewskiego – ze zbiorów MNW (il. 37), ułatwiająca właściwy dobór kolorystyki malowideł.

Arkady Kubickiego mają bogatą ikonografię, wspólną z Zamkiem – możemy ją poznać, sięgając do zdjęć elewacji

wschodniej Zamku. Wydzielone fotografie ukazują wnętrza arkad, ich stan zachowania w różnym okresie, a mniej liczne przedstawienia elewacji są ciekawym materiałem, który zebrany został pod kątem prowadzonych prac renowacyjnych. Przygotowywanie ikonograficznego przekazu źródłowego dotyczącego tematów podejmowanych w czasie

31. Garderoba Królewska. Fot. H. Poddębski, 1929, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / The Royal Dressing Room. Photo H. Poddębski, 1929, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

32. Pokój Marmurowy. Fot. H. Poddębski, 1924, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy (dalej: MHW) / The Marble Room. Photo H. Poddębski, 1924, Historical Museum of Warsaw

33. Tablica fundacyjna Stanisława Augusta z Pokoju Marmurowego wmurowana w ścianę domu przy Al. Ujazdowskich 24 w Warszawie. Fot. A. Lipka, 1966, MHW / Stanisław August's foundation plaque from the Marble Room on the wall of the house in Al. Ujazdowskie 24 in Warsaw. Photo A. Lipka, 1966, Historical Museum of Warsaw

34. Biblioteka Królewska. Fot. S. Rakowski, 1916, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / The Royal Library. Photo S. Rakowski, 1916, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

35. Pałac Pod Blachą. Fot. H. Poddębski, 1917, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / The Tin-Roofed Palace. Photo H. Poddębski, 1917, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

36. Pałac Pod Blachą. Kancelaria Sztabowa w Apartamencie księcia Józefa Poniatowskiego. Fot. J. Kościeszka-Jaworski, 1929, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / The Tin-Roofed Palace. The Headquarters Office in the Apartments of Prince Józef Poniatowski. Photo J. Kościeszka-Jaworski, 1929, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

37. Aleksander I w Gabinetcie Królewskim na Zamku, przed 1825. Akwarela nieznanego malarza, MNW. Fot. M. Kwiatkowska / Alexander I in the King's Study at the Castle, before 1825. Watercolour by an unknown painter, National Museum in Warsaw. Photo M. Kwiatkowska

zebrań Komisji Wnętrz oraz Komisji Architektoniczno-Konserwatorskiej stanowiło jedno z głównych zadań Fototeki. Zagadnieniem wymagającym opracowania było m.in. ogrodzenie ogrodów zamkowych. Ogrodzenie to zostało zaprojektowane w nawiązaniu do dawnych fragmentów zachowanych na Arkadach Kubickiego i do podobnych ogrodzeń warszawskich z 1. połowy XIX w., a także na podstawie fotografii dokumentujących przedwojenny ogród „dolny”²². Wśród zdjęć szczególną uwagę zwraca ujęcie fragmentu ogrodzenia górnej części tarasu nad Arkadami Kubickiego, z widokiem Podzamcza i mostu Kierbedzia na drugim planie, a w głębi – fragmentem panoramy Pragi z kościołem św. Floriana (il. 38). Fotografia ta przywołuje na myśl jeden z dwóch najstarszych widoków Zamku, dagerotyp Maurycyego Scholtza z lipca 1841 r., przedstawiający Pragę z górnego tarasu ogrodu Zamku²³. Ciekawym elementem obydwu zdjęć jest widoczne na pierwszym planie żelazne ogrodzenie

tarasu Arkad ze słupkami w kształcie pęków różeg liktorskich.

W wyodrębnionym w zbiorach Fototeki Zamku Królewskiego dziale rysunków, planów i projektów istotne znaczenie ma reprodukowany bogaty zbiór ikonograficzny z Gabinetu Rycin, życzliwie udostępniony nam przez Bibliotekę Uniwersytecką dla celów dokumentacji. Innym cennym materiałem źródłowym są rysunki architektoniczne ze zbiorów Państwowego Archiwum w Dreźnie, sfotografowane i opracowane w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy, rysunki inwentaryzacyjne zebrane w Tekach Bronisława Gembarzewskiego w Archiwum Ikonograficznym Muzeum Narodowego w Warszawie, rysunki wykonane na podstawie materiałów Urzędu Konserwatorskiego ze Zbioru Pomiarów Wydziału Architektury Politechniki w Warszawie oraz rysunki projektowe A. Szyszko-Bohusza przechowywane w Archiwum Państwowym w Krakowie. Badaczy historii Zamku i jego kolekcji z pewnością zainteresuje

38. Arkady Kubickiego. Fragment ogrodzenia tarasu z widokiem na Podzamcze i most Kierbedzia. Fot. Autor nieznany, 1928, Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków (PP PKZ) / The Kubicki Arcades, a fragment of the balustrade of the terrace overlooking Podzamcze and the Kierbedź Bridge. Author unknown, 1928, Polish Conservation Workshops

sują mało znane rysunki Kazimierza Brokła (il. 39) towarzyszące kartotece zbiorów z Zamku Królewskiego, Łazienek i Białego Domku, pochodzące z Archiwum Dokumentacyjnego Zamku Królewskiego w Warszawie. Czasy odbudowy i podejmowane prace rekonstrukcyjne przybliżają fotografie rysunków projektowych przechowywanych w Zamku.

Miejsce szczególne w dokumentacji zajmuje Fototeka Dawnych Zbiorów. Podstawą do utworzenia tego działu były wszystkie zgromadzone zdjęcia i rysunki wewnątrz Zamku. Analizując poszczególne kadry i zestawiając różne ujęcia, wyodrębniono z nich w miarę możliwości wszystkie zarejestrowane dzieła sztuki. Opracowane na osobnych kartach ułożone zostały w kilku grupach: malarstwo, rzeźba, meble, ceramika, tkaniny, metale, oświetlenie, zegary i inne. Oprócz fotografii wewnątrz przedstawia-

jących zazwyczaj grupy obiektów są też ujęcia poszczególnych zabytków (il. 40) oraz wyjątkowo cenne ze względu na wartość informacyjną zdjęcia dokumentacyjne, zwłaszcza rejestrujące przebieg prac konserwatorskich prowadzonych w dwudziestolecie międzywojennym (il. 41). Zebrany materiał nie tylko poszerza naszą wiedzę na temat dawnych zbiorów Zamku²⁴, ale przede wszystkim umożliwia identyfikację obiektów utraconych, wpływających na rynku antykwarycznym w kraju i za granicą oraz w czasie kwerend prowadzonych w zbiorach obcych, szczególnie w krajach byłego Związku Radzieckiego. Są też sytuacje, w których odnajdujemy na fotografiach wewnątrz przedwojennego Zamku dzieła sztuki znajdujące się dziś w zbiorach prywatnych (il. 42)²⁵.

Fototekę Zamku Królewskiego tworzą głównie zdjęcia archiwalne, sięgające początków warszawskiej fotografii – od

39. Aplikacja z Sali Balowej. Rysunek dokumentacyjny K. Brokła, przed 1939, Archiwum ZKW. Fot. M. Bronarski / An applique from the Great Assembly Hall. Documentation drawing by K. Brokl, before 1939. Photo M. Bronarski, Archives of the Royal Castle in Warsaw

lat 40. XIX w., poprzez okres rozpowszechnienia fotografii i obecności jej reprodukcji w czasopiśmie, na pocztówkach i w innych wydawnictwach, po lata działalności Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości i stworzonej przez nie dokumentacji, bogaty materiał zdjęciowy wybitnych twórców okresu Polski niepodległej, po ujęcia oddające ogrom zniszczeń wojennych i obraz ruin Zamku istniejących jeszcze w symbolicznym fragmencie w krajo-brazie miasta do początku lat 70. XX w. Współczesne zdjęcia odbudowanego Zamku, zwłaszcza zaś sporządzona dla celów Fototeki dokumentacja stałych ekspozycji z początku lat 90., stanowią niejako punkt odniesienia dla obrazu historycznego i klamrę zamykającą zbiór.

Zgromadzone zdjęcia są wynikiem kwerend prowadzonych w wielu archiwach, muzeach i bibliotekach, m.in.:

40. Gerydon z Sali Tronowej Zamku Królewskiego. Fot. J. Bułhakówna, 1924. Repr. M. Bronarski, 1990, OBZ ZKW / Guéridon from the Throne Room in the Royal Castle. Photo J. Bułhakówna, 1924. Reproduction M. Bronarski, 1990, Research Centre for the Royal Castle

w Instytucie Sztuki PAN, Muzeum Narodowym w Warszawie, Muzeum Historycznym m.st. Warszawy, Archiwum Państwowym m.st. Warszawy, Archiwum Dokumentacji Mechanicznej (obecnie w zbiorach Narodowego Archiwum Cyfrowego - NAC), Archiwum Centralnej Agencji Fotograficznej (obecnie Polska Agencja Prasowa - PAP -

i NAC), Archiwum Fotograficznym Przedsiębiorstwa Państwowego Pracowni Konserwacji Zabytków, na Wydziale Architektury Politechniki w Warszawie, w Muzeum Historii Fotografii w Krakowie, Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, Bibliotece Narodowej, Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy, Archiwum Zamku Królewskiego w Warszawie. Wielu cennych przekazów ikonograficznych dostarczyły czasopisma oraz wydawnictwa albumowe z końca XIX w. i pierwszych dekad wieku XX oraz przewodniki i opracowania dotyczące Zamku. Zasoby Fototeki wzbogacały także dary, z których najcenniejsze to zdjęcia szpitala fińskiego Czerwonego Krzyża funkcjonującego w pomieszczeniach Zamku w czasie I wojny światowej – przekazała je do naszych zbiorów Kaija Pakkala (il. 43).

W zebranych materiale najliczniej reprezentowane są zbiory Instytutu Sztuki PAN, gromadzone od momentu powstania Instytutu, czyli od pierwszych lat 50. XX w. W dużej mierze złożyły się na nie ocalałe zasoby instytucji sprzed II wojny światowej: Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości (działającego w latach 1906–1939), Dyrekcji Zbiorów Państwowych oraz Centralnego Biura Inwentaryzacji Zabytków utworzonego przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w 1929 r. (od 1935 r. mającego własne archiwum fotograficzne)²⁶. Fotografie z kolekcji Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości mają szczególną wartość i do dziś są mało znane²⁷. Utrwalone na szklanych negatywach obrazy Zamku Królewskiego nie tylko stanowią cenne świadectwo fotografii dokumentacyjnej, ale poprzez kontekst, w jakim powstawały, i piękno ujęć odsłaniają ważną kartę z historii polskiej fotografii. Utrwalanie i kolekcjonowanie zmieniającej się rzeczywistości – to idee wyznaczające działania członkom Towarzystwa, jednak zdjęcia wykonane przez fotografów TOnZP wydają się dość często wykraczać poza zamysł chłodnej rejestracji. Ciekawy jest też sposób fotografowania

41. *Scylurus król Scytów nakazujący synom zgodę*, Noël Hallé, 1767. Obraz w trakcie konserwacji wykonanej w latach 1923–1924. Fot. J. Kościeszka-Jaworski, 1923, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / *Scylurus the King of Scythia, Urging his Sons to Reconcile*, Noël Hallé, 1767. The painting undergoing conservation in the years 1923–1924. Photo J. Kościeszka-Jaworski, 1923, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

obiektów. Wiele kadrów włącza kontekst w postaci osób lub szerszego ujęcia drugiego planu, czasem nawet pozwala śledzić obecność fotografa i obserwować jego warsztat (il. 44).

Istotną częścią zbioru Archiwum Dokumentacji Fotograficznej i Rysunków Pomiarowych IS PAN są zdjęcia pochodzące od osób prywatnych. Dużą i cenną pozycję stanowią negatywy Henryka Poddębskiego wykonane

42. Sypialnia Króla. Widok alkowy z portretem Stanisława Augusta pędzla Marcello Bacciarellego. Fot. Autor nieznan, 1926, NAC (zbiór ADM) / The Royal Bedchamber. View of the alcove with Stanisław August's portrait by Marcello Bacciarelli. Author unknown, 1926, National Digital Archives (Archives of Audiovisual Records)

w latach 1917–1939, będące przykładem znakomitego warsztatu artysty, oraz wielki zbiór fotografii Leonarda Sempolińskiego, w tym wyjątkowe zdjęcia ilustrujące zniszczenia Warszawy w latach 1939–1944. Zgromadzone w Instytucie Sztuki materiały są największym i najbogatszym zespołem fotografii dotyczącej Zamku Królewskiego w Warszawie²⁸.

Autorami zdjęć Fototeki są w większości znani twórcy polskiej fotografii – jest ich wielu, począwszy od Maurycego Scholtza, Karola Beyera i Konrada Brandla, a kończąc na Leonardzie Sempolińskim, m.in.: Maurycy Pusch, Juliusz Kłos, Zdzisław Marcinkowski, Stanisław Nofok-Sowiński, Stanisław Różewicz, Józef Kościeszka-Jaworski, Józefa Bułhakówna, Henryk Poddębski, Zofia Chomętowska, Edward Koch, Tadeusz Przyppkowski, Czesław Olszewski.

Fotografia niemal od początków swego istnienia była narzędziem rejestrującym przeszłość, relacjonowała i dawała świadectwo, szybko też stała się przedmiotem zainteresowań kolekcjonerów i w końcu zajęła swoje miejsce w pantheonie sztuk. Wierny przekaz widzianego obrazu dawał nowe możliwości i począwszy od połowy wieku XIX, rozpowszechniająca się fotografia przejęła z rąk malarzy i grafików funkcję wiarygodnego dokumentu. Reprodukcyjne dzieła sztuki były pierwszym podejmowanym tematem, choć powszechnie wyrażana jest opinia, że był nim portret²⁹. W Polsce o konieczności wykorzystania fotografii do inwentaryzacji zabytków oraz do reprodukcji dzieł sztuki przekonany był już pierwszy polski kolekcjoner fotografii Ignacy Kraszewski, który włączył zdjęcia do swojej kolekcji rycin i rysunków³⁰. Ogłoszenie wynalazku fotografii

miało wielkie znaczenie dla przemian kulturowych i społecznych. Rozwój techniki oraz wprowadzenie zdjęć do prasy ukazało siłę nowego przekazu. Szeroki zakres podejmowanej tematyki, zwłaszcza z chwilą pojawienia się fotografii reportażowej, będącej świadkiem wojen i wydarzeń historycznych, uświadomił skalę i różnorodność materiałów oraz możliwości poszukiwań badawczych.

Zachowane zdjęcia Zamku Królewskiego w Warszawie mają szczególne znaczenie nie tylko z powodu zawartych w nich treści, ale i roli, jaką odegrały w różnych momentach jego dziejów. Niezwykle cenne w swym przekazie informacyjnym są najstarsze przedstawienia architektury i wnętrza, ważne są też materiały rejestrujące przebieg wydarzeń historycznych, których Zamek był świadkiem³¹, zdjęcia dokumentujące zachodzące zmiany oraz przebieg badań i prac konserwatorskich, zwłaszcza w pierwszych dekadach XX w. Szczególne miejsce zajmuje fotografia

prasowa. Rządząc się własnymi pracami, w dużej mierze uzupełnia przekaz o nowe, nietypowe dla dokumentu architektury ujęcia, czego przykładem jest bogaty materiał fotograficzny z „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” ze zbiorów Archiwum Dokumentacji Mechanicznej (obecnie NAC). Obraz utrwalony w obiektywie wielu znanych twórców okresu dwudziestolecia międzywojennego odegrał istotną rolę w budowie wizerunku Zamku i w przywróceniu jego funkcji jako symbolu państwa i narodu polskiego. Lata wojny i okupacji, zburzenie Zamku, a także długi okres starań o podniesienie go z ruin ukazały nowe możliwości i wielkie znaczenie fotografii jako narzędzia walki. O planach wysadzenia Zamku wiedziano stosunkowo wcześniej – już jesienią 1939 r., wtedy też podjęto decyzję o jego odbudowie³². Dlatego niezwłocznie podjęto zamiar sfotografowania nie tylko działań Niemców, ale i stworzenia takiej dokumentacji, która

43. Sala Senatorska. Szpital wojskowy prowadzony przez Fiński Czerwony Krzyż, sala chorych. Fot. Autor nieznany, 4 XI 1914–7 VII 1915, OBZ ZKW / The Senators' Chamber. Military hospital run by the Finnish Red Cross, the ward. Author unknown, 4 November 1914 – 7 July 1915, Research Centre for the Royal Castle

umożliwiłaby w przyszłości odbudowę całej infrastruktury. I tak wykonano zdjęcia dewastowanego Zamku, szczególnie saperów borujących w listopadzie otwory pod ładunki wybuchowe, zabezpieczano też istniejącą w zbiorach dokumentację, a więc zdjęcia pomiarowo-architektoniczne, fotografie i klisze.

Materiały te wraz z innymi archiwalia-
mi przewieziono do Muzeum Dawnej
Warszawy. Niestety, w czasie powsta-
nia warszawskiego, w sierpniu 1944 r.,
spłonęło wszystko³³. Akcja fotografowa-
nia uprzedzała działania hitlerowców
zmierzające do ostatecznego unice-
stwienia Zamku, dając szansę i nadzieję

44. Pokój Audiencyjny Stary. Fragment ściany zachodniej z lustrem rejestrującym pracę fotografa. Fot. Autor nieznany, ok. 1915. Repr. T. Kaźmierski, Zbiory Instytutu Sztuki PAN, Warszawa / The Old Audience Chamber. Fragment of the western wall with a mirror reflecting the photographer. Author unknown, circa 1915. Reproduction T. Kaźmierski, Collection of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

jego rekonstrukcji w przyszłości. Po wojnie – w trudnych latach oczekiwań – fotografia jako najbardziej sugestywne narzędzie wielokrotnie towarzyszyła próbom podjęcia tematu odbudowy Zamku. Zdjęcia w połączeniu z uratowanymi fragmentami wyposażenia sal uświadamiały możliwość i konieczność odtworzenia wnętrza. „Okazją do odnotowania w pamięci szerokich rzesz społeczeństwa sprawy Zamku Królewskiego stała się wielka wystawa, poświęcona Bacciarellemu, którą otworzyliśmy w Muzeum Narodowym 15 czerwca 1970 r. – wspominał po wielu latach prof. Lorentz. – Na wystawie dzieła Bacciarellego, które pochodziły z wnętrza zamkowych, zestawiono razem według sal, w których znajdowały się, dopełniając ekspozycji uratowanym z tych sal wyposażeniem. Powiększenia fotografii sal zamkowych przed wojną, na których widać było obrazy Bacciarellego i oryginalne projekty dla Zamku artystów królewskich, wypożyczone z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej, przywołały w wyobraźni wizję Zamku. (...) Wystawa, na której stale gromadziły się tłumy publiczności, została powszechnie odczytana jako wezwanie do podjęcia sprawy odbudowy Zamku”³⁴. Wystawa ta osiem miesięcy później powtórzona została ze stosunkowo niewielkimi zmianami, służąc już oficjalnie sprawie restytucji Zamku³⁵.

Fototeka Zamku Królewskiego to szczególne opracowanie autorskie, w którym materiał ikonograficzny odgrywa zasadniczą rolę. Strona informacyjna wzbogaca warstwę wizualną kartoteki, a przyjęte podstawowe założenia i formułowane tezy umożliwiają prowadzenie dalszych badań. Dzięki starannej selekcji materiału, poprzez wyeliminowanie powtórzeń przekazu, uzyskano przejrzystość i reprezentatywność zbioru. Ogólna dostępność była jedną z zasad, którymi kierowano się przy tworzeniu Fototeki, mając na uwadze wymogi procesu decyzyjnego doty-

czącego urządzania wnętrz i aktualne potrzeby komisji, dla których była ona swoistym zapleczem źródłowym. Układ oraz szeroki zakres tematyczny i chronologiczny umożliwiają prześledzenie każdego wątku z dziejów wnętrza, elewacji czy losów poszczególnych dzieł sztuki, w jak najszerszym ujęciu czasowym i w kontekście zatrzymanych w kadrze zmian. Zestawienie kart niejednokrotnie pozwoliło także zweryfikować dotychczasowe oceny formułowane przez badaczy Zamku na podstawie spektakularnych materiałów ikonograficznych lub jednostkowych przykładów, czasami także naznaczonych błędnym datowaniem. Problem datowania jest szerszym zagadnieniem, uwzględniającym umiejętność analizy obrazu w obszarze historycznym, na podstawie posiadanej wiedzy umożliwiającej trafny wybór odniesień, znajomości detalu architektonicznego i sztafażu. Warto jednak wspomnieć, że usystematyzowany bogaty materiał porównawczy (uwzględniający także obrazy wydarzeń historycznych uzupełniające ujęcia architektury i wystroju artystycznego) umożliwia w dużym stopniu właściwe datowanie nieopracowanych przekazów ikonograficznych oraz weryfikację istniejących błędów w ocenie czasu powstania. Ustalenia Fototeki zawarte w komentarzach często dawały punkt odniesienia do dalszych analiz badawczych, inspirowały do podejmowania poszukiwań, których owocem stawały się nowe opracowania. Kiedy indziej potwierdzały informacje, które nie znalazły odzwierciedlenia w innych źródłach. Należy jednak pamiętać, że Fototeka miała nie tylko tworzyć historię kolejnych wnętrz i bryły architektonicznej Zamku w obrazie, ale miała służyć uwiarygodnieniu i przywróceniu autentyzmu odbudowanego obiektu. Dzięki niej możliwe było wykonanie rekonstrukcji eksponatów niezbędnych dla odtworzenia historycznego wyposażenia wnętrza. Fototeka od początku swego istnienia służyła także celom edukacyjnym, upowszechniając

historyczny obraz Zamku i przybliżając kolejne etapy i osiągnięcia procesu jego odbudowy. Przez wiele lat opracowane materiały ikonograficzne wykorzystywane były w czasie wykładów³⁶ i organizowanych przez Dział Oświatowy kursów, m.in. dla przewodników. Mając na uwadze dalsze możliwości wykorzystania zasobów Fototeki, należy spojrzeć na nią w kontekście nowoczesnych technik cyfrowych, których wykorzystanie przyczyniłoby się do zwiększenia dostępności oraz walorów poznawczych zbioru

dzięki poprawie jakości obrazu, jego ucztylnieniu, a także wydobyciu najistotniejszych elementów. Digitalizacja i udostępnienie materiału mogą także ułatwić identyfikację zdjęć budzących wątpliwości lub nieokreślonych, które także znajdują się w zbiorach Fototeki.

Kryterium doboru fotografii były treści merytoryczne obrazu jako dokumentu, ale wiele z nich należy do cennych przekazów ikonograficznych także ze względu na walory artystyczne, co stanowi dodatkową wartość zbioru.

PRZYPISY

¹ Wśród licznych opracowań omawiających dzieje powojennej odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie na szczególną uwagę zasługują prace: S. L o r e n t z, *Walka o Zamek 1939–1980*, Warszawa 1986; J. Z a c h w a t o w i c z, *Problemy odbudowy*, w: *Zamek Warszawski (dzieje budowy)*, 1950. Praca autorstwa Z. Biernackiego, A. Gieysztora, B. Guerquina, S. Herbsta, W. Kieszkowskiego, S. Lorentza i W. Tomkiewicza, przygotowana w związku z odbudową Zamku Warszawskiego - niewydana, kopia maszynopisu znajduje się w Dziale Studiów Historycznych i Kolekcji, wcześniej Ośrodek Badań nad Zamkiem (OBZ) w Zamku Królewskim w Warszawie; *Zamek Warszawski*, „Ochrona Zabytków” R. 2, 1949, nr 4 (8) - numer poświęcony zagadnieniom związanym z odbudową Zamku Warszawskiego; „Kronika Zamkowa” 2002, nr 1-2/43-44 - numer prezentujący materiały z sesji naukowej zorganizowanej 21 I 2001 r. w Zamku Królewskim w Warszawie dla uczczenia 30. rocznicy rozpoczęcia jego odbudowy.

² A. R o t t e r m u n d, *Zamek Królewski w Warszawie a Muzeum Narodowe w Warszawie - zarys relacji*, „Kronika Zamkowa” 2002, nr 1-2/43-44, s. 11-12.

³ Zob.: B. M a s z k o w s k a, *Z dziejów polskiego meblarstwa okresu Oświecenia*, Wrocław 1956.

⁴ W Instytucie Sztuki PAN B. Maszkowska pracowała w zespołach przygotowujących *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, *Słownik artystów polskich i w Polsce działających* oraz pełniła funkcję sekretarza naukowego wydawnictwa *Dzieje sztuki w Polsce*. Była także zaproszona do współpracy przy opracowaniu mebli polskich w mię-

dzynarodowym wydawnictwie; zob.: B. M a s z k o w s k a, *Poland*, w: *World Furniture*, red. H. Hayward, London 1965, s. 178-179.

⁵ Zob.: B. M a s z k o w s k a, *Mecenat artystyczny Izabelli z Czartoryskich Lubomirskiej 1736-1816*, Wrocław 1976.

⁶ A. R o t t e r m u n d, *Aleksander Gieysztor - pierwszy dyrektor odbudowanego Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Kronika Zamkowa” 1999, nr 1/37, s. 11-12.

⁷ Informacje dotyczące biografii B. Majewskiej-Maszkowskiej w dużej mierze zaczerpnięto z artykułu poświęconego pamięci kurator dr Bożenny Majewskiej-Maszkowskiej, zamieszczonego w „Kronice Zamkowej” 1996, nr 1/33, s. 95-100.

⁸ Zob.: *Nauka jako służba. W 70-lecie urodzin i 50-lecie pracy naukowej prof. Aleksandra Gieysztora* (z A. Gieysztozem rozm. M. Koczerska), „Kronika Warszawy” 1985, nr 3/4, s. 123.

⁹ Protokoły posiedzeń Komisji Architektoniczno-Konserwatorskiej (KAK) i Kuratorium przechowywane są w Archiwum Zamku Królewskiego: AZK, sygn. OKOZK KAK, AZK, sygn. OKOZK Kuratorium.

¹⁰ A. B a r t c z a k o w a, B. M a j e w s k a-M a s z k o w s k a, *Wnętrza stanisławowskie, dokumentacja i problemy przyszłego wyposażenia*, w: *Siedem wieków Zamku Królewskiego w Warszawie*, Warszawa 1972, s. 200.

¹¹ K. S r o c z y ń s k a, J. J a w o r s k a, *Widoki Zamku Królewskiego w Warszawie*, Warszawa 1985.

¹² *Pokoje Dworskie. Przewodnik*, oprac. B. Majewska-Maszkowska, Zamek Królewski w Warszawie.

¹³ Zob.: E. K o s i a r s k a, *Zamek Królewski i jego konserwacja w okresie międzywojennym*, praca magist. – maszynopis w OBZ, s. 151–152.

¹⁴ Wszystkie te obrazy znajdują się dziś w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie, dwa z nich były ostatnio prezentowane na wystawie pt. *Wywyższeni. Od faraona do Lady Gagi*, MNW 2012.

¹⁵ M. B r o d z k a-B e s t r y, *Prace warszawskiego architekta Alfonsa Kropiwnickiego (1803–1881) na Zamku Królewskim w Warszawie i w jego otoczeniu*, „Kronika Zamkowa” 2008, nr 1–2/55–56, s. 135–136.

¹⁶ A. S o k o ł o w s k a, *W pięćdziesiątą rocznicę założenia warszawskiego Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, w: *Ocalić przeszłość dla przyszłości. Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości 1906–1944*, red. R. Brykowski, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, seria B, t. LXXV, Warszawa 1985, s. 20.

¹⁷ M. W r e d e, *Kazimierz Skórewicz (1866–1950). Pierwszy badacz i konserwator Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Rocznik Warszawski” XXXI, 2002, s. 147–182.

¹⁸ K. G u t o w s k a-D u d e k, *Rysunki z wilanowskiej kolekcji Potockich w zbiorach Biblioteki Narodowej*, katalog, t. I, Warszawa 1997, s. 119–120; A. R o t t e r m u n d, *Zamek Warszawski w epoce Oświecenia. Rezydencja monarcha, funkcje i treści*, Warszawa 1989, s. 105.

¹⁹ W. W o j t y ń s k a, *Działalność Państwowych Zbiorów Sztuki*, „Kronika Zamkowa” 2005, nr 1–2/49–50, s. 206, 209–210.

²⁰ Rozbiórki Pokoju Marmurowego dokonano w 1835 r. Marmury przeznaczono do przebudowy innych budowli – m.in. kościoła popijarskiego przy ul. Długiej i kościoła św. Wawrzyńca na Woli, przekształcanych w tym czasie na cerkwie prawosławne. Część elementów architektonicznych z Zamku, m.in. fragmenty Pokoju Marmurowego, wmurował w latach 1905–1907 w ściany swego domu przy Al. Ujazdowskich 24 malarz dekorator, znany kolekcjoner Antoni Strzałecki, zob.: A. K r ó ł, *Zamek Królewski w Warszawie*, Kraków 1926, s. 32; S. L o r e n t z, A. R o t t e r m u n d, *Pamiętki Zamku Królewskiego w Warszawie*, Warszawa 1976, s. 66, 88.

²¹ K. J u r s z-S a l v a d o r i, *Pałac Pod Blachą jakiego nie znamy. Przemiany formy architektonicznej w latach 1770–1843 (od widoków Bellotta do budowy wiaduktu Panzera)*, „Rocznik Warszawski”, XXXIII, 2005, s. 21–22.

²² M. S z a f r a ń s k a, *Ochrona spuścizny architektonicznej Europy. Historyczne ogrody 1993*, wyst., 28 X–12 XI 1994 r., Łazienki Królewskie w Warszawie, Galeria Stara Kordegarda.

²³ Znany z litografii wykonanej na jego podstawie – zob.: S r o c z y ń s k a, J a w o r s k a, *op.cit.*, s. 100.

²⁴ E. M a l a n o w s k a, *Stół konsolowy Jeana-Louisa Prieura z Sali Tronowej w Zamku Królewskim w Warszawie*, „Kronika Zamkowa” 2003, nr 1/45.

²⁵ D. J u s z c z a k, *Portrety Stanisława Augusta*, w: *Stanisław August i jego Rzeczpospolita. Dramat państwa, odrodzenie narodu*, art. w druku, zob.: przyp. nr 58.

²⁶ Te bezcenne zbiory ocalały dzięki brawurowej akcji wywiezienia ich z al. Szucha, z gmachu Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zajętego przez Niemców we wrześniu 1939 r. i przeznaczonego na siedzibę Gestapo, zob.: J. Z a c h w a t o w i c z, *Ratowanie dóbr kultury w latach wojny i okupacji (1939–1949)*, w: *Wybór prac*, „Biuletyn Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, seria B, t. LXVIII, Warszawa 1981.

²⁷ *Na szkle zapamiętane. Fotografie z kolekcji Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, Warszawa 2006, s. 6, 14–16.

²⁸ M. M o r a c z e w s k a, *Dokumentacja fotograficzna Zamku Królewskiego w Warszawie w zbiorach Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk*, w: *Siedem wieków...*, s. 402; E. F u r m a ń s k a, *Zbiory fotograficzne Instytutu Sztuki PAN*, „Fotografia” 1987, nr 2, s. 45–47.

²⁹ A. M a s ł o w s k a, *Fotografia dzieła sztuki w XIX wieku – geneza, rozwój, funkcje*, w: *Światłoczułe. Kolekcje fotografii w Muzeum Narodowym w Warszawie*. Wystawa w 170lecie ogłoszenia wynalazku fotografii, Muzeum Narodowe w Warszawie 10 IX–15 XI 2009 r., Warszawa 2009.

³⁰ D. J a c k i e w i c z, *Droga ku światłoczułej kolekcji Muzeum Narodowego w Warszawie*, w: *ibidem*.

³¹ Bardzo interesujący i ważny dla dziejów polskiej fotografii jest zwłaszcza cykl fotografii Karola Beyera rejestrujących tragiczne wydarzenia 1861 r., w tym fotografia ukazująca wojska rosyjskie stacjonujące na pl. Zamkowym ze zbiorów MNW. Zob.: D. J a c k i e w i c z, *Karol Beyer 1818–1877*, Warszawa 2012, s. 20–22, 96.

³² L o r e n t z, *op.cit.*, s. 15.

³³ *Ibidem*, s. 19.

³⁴ *Ibidem*, s. 65.

³⁵ A. R o t t e r m u n d, *Zamek Królewski w Warszawie a Muzeum Narodowe...*, „Kronika Zamkowa” 2002, nr 1–2/43–44, s. 10.

³⁶ Dr B. Maszkowska przez wiele lat prowadziła w Zamku wykłady dla studentów Wydziału Architektury Wnętrz ASP w Warszawie, Podyplomowego Studium Konserwatorskiego przy Wydziale Architektury PW, Wydziału Technologii Drewna SGGW oraz Instytutu Historii Sztuki UW.

Elżbieta Malanowska

THE PHOTO LIBRARY OF THE ROYAL CASTLE IN WARSAW

SUMMARY

The historical decision to reconstruct the Royal Castle in Warsaw, taken in January 1971, was the starting point of a huge task of fulfilling years-long attempts and efforts to bring the Royal Castle back from the ruins and give it back to the Polish nation. The reconstruction works progressed fast. In 1974 the walls were already erected, recreating the architectural form of the Castle. The main works on the interior decoration and furnishings lasted until 1984. Several years later (1989) the Great Assembly Hall was opened to the visitors. However the reconstruction works still go on in some rooms even now.

Life was brought back to the rooms of the Royal Castle in Warsaw. It was a result of the effort of the whole team of the newly created museum supported by many cooperating historians, art historians, architects, artists and craftsmen. Reconstruction of the Royal Apartments was possible because numerous elements of the interior decoration survived, many works of art have been salvaged or reclaimed. Another important element was the surviving archival legacy. Archival resources were previously used for academic purposes, but the reconstruction of the Castle brought with it some new tasks, often requiring a new reading of the sources, searching for information and its systematization. For many years the bodies with the biggest influence on the looks and the decoration of particular rooms in the Castle were the Curators Board estab-

lished by professor Stanisław Lorentz and the Committee for Architectural Conservation, which approved all the projects. The moment the Castle was given a new institutional framework, the Interiors Committee started working. Curator Bożenna Maszkowska Ph. D. played a special role in preparation and decision-making influencing the final shape of the Castle interiors. As an eminent art historian, a specialist in European artistic culture, and especially in interior architecture and crafts, she knew and understood historical interiors better than anybody else. At first she became the head of the Art Collection Department at the Royal Castle and from 1984 she led the Research Centre for the Royal Castle. In the academic work of her team, Doctor Maszkowska often initiated new undertakings and shared her knowledge and experience. It was her idea to create the Photo Library at the Castle, which could document the history of the interiors and façade in pictures.

It took several years to set up the Photo Library at the Research Centre for the Royal Castle. The Library was later extended and updated. It contains about three thousand photographs pasted onto cards accompanied by subject and numeric catalogues (according to photo negative numbers). The aim of this photographic collection is to create as full as possible a register of all changes in the shape of the building of the Castle itself, its façades and surroundings, as well as its architecture and interior decoration.

To cover the full broadness of the subject matter of the collection it was also extended to include the painting and drawing iconographic material. The time frame was therefore stretched to include the 16th century. The photographs are organised according to the subject catalogue, which reflects the topography of the Castle, as well as a chronological one, starting from the earliest images (often reproductions of iconographic sources) and ending with the contemporary photography showing the current state of the Castle and its exhibits. The commentary on the card contains the most important information about the subject of the photograph, its author and the date it was taken, as well as the number of the negative, information on its place of storage and significant information on the subject of the photograph and the critical apparatus of the source.

The main framework of the Photo Library is based on several sections containing pictures of the Castle, the Royal Library, the Tin-Roofed Palace and the Kubicki Arcades. Separate section is formed by drawings, plans and designs, as well as the Old Art Collection.

In the part dedicated to the Castle there are several thematic groups: general views, façades (eastern, western, southern and northern), the Great Courtyard with its different façades, the Kitchen Courtyard (similarly) and the Castle interiors listed according to rooms on different levels. The outside views of the Castle, set in a broad historical context, show not only its architectural form, but also its surroundings, e.g. the most important elements of the complex which consists of the Castle with the Kubicki Arcades and the Tin-Roofed Palace, and before that also the buildings of the former Bacciarelli's Atelier, the Lesser Hall, and as far as the passageway to St. John's Cathedral, former building of the Royal kitchens, the gardens and the building along the Vistula River. The Photo Library also registers elements of the Castle's surroundings important for its historical

appearance, such as the Kraków Gate, the Institute of Music or a broad view of the Castle Square with the Zygmunt Column and a panoramic view towards the Vistula River. The photos of the Tin-Roofed Palace and the Royal Library are organised in an analogical way. There are outside views (repeated independently of the pictures of the Castle) and the views of particular rooms. The Kubicki Arcades have a rich iconography shared with the Castle. One can study the Arcades looking at the views of the eastern façade of the Castle. There are also photographs of the inside of the Arcades and their state of preservation in different periods. The few views of its façade form an interesting material collected for the purpose of the renovation works.

The most important material in the section of drawings, plans and designs are the reproductions of the rich iconographic collection of the Drawing Room of the Warsaw University Library, kindly made available to us for documentation purposes. Other valuable drawing resources are architectural drawings from the collection of the State Archives in Dresden, photographed and compiled by the Historical Museum of Warsaw, inventory drawings from the B. Gembarzewski's Folders in the Iconographic Archives of the National Museum in Warsaw, drawings based on the Bureau of Conservation's material from the Measurement Collection at the Architecture Department of the University of Technology in Warsaw and A. Szyszko-Bohusz's design drawings kept at the State Archives in Kraków. Researchers of the history of the Castle and its collection will surely be interested in little-known drawings by K. Brokl accompanying the collected iconography of the Castle bronzes from the Documentation Archives of the Royal Castle in Warsaw. The times of the rebuilding of the Castle and particular reconstruction works are better known thanks to photographed design drawings kept at the Castle.

A special place in the gathered documentation material is taken by the Photo Library of the Old Art Collection. The subject of the former collection of the Royal Castle in Warsaw is close to our hearts and currently becomes more and more relevant. The iconographic sources play an important role in researching the Old Art Collection. Archival photographs and new technological ways of using them provide researchers with a chance for a new reading of the information.

The Photo Library of the Royal Castle in Warsaw consists mainly of archival photos, starting at the beginnings of the Warsaw photography at the end of the 1850s, going through the period of photography becoming more widespread and reproduced in magazines, on postcards and other publications, through to the years of activity of the Society for the Protection of the Monuments of the Past and the documentation it gathered, to the rich photographic material created by distinguished artists from the period of the independence of Poland, and finally to photos showing the vastness of the war destruction and the ruins of the Castle, which was still present in the symbolical form in the cityscape as late as the beginning of the 1970s. The contemporary pictures of the reconstruction of the Castle, and especially the documentation of the permanent exhibitions in the Castle in the early 1990s form a reference point of a kind for the historical image and round off the Photo Library collection.

The photographs were gathered in numerous queries in many archives, museums and libraries, e.g. the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, the National Museum in Warsaw, the Historical Museum of Warsaw, the State Archives of the City of Warsaw, the Archives of Audiovisual Records (now in the collection of the National Digital Archives - NAC), the Central Photographic Agency Archives (part of NAC, as above), the Photo Archives of the Polish Conservation Workshops, the Architecture Department of the

University of Technology in Warsaw, the Museum of History of Photography in Kraków, Warsaw University Library, the National Library, the Public Library of the City of Warsaw. The Photo Library was also enriched by gifts. The most valuable amongst them is a photo of the Finnish Red Cross hospital, which operated in the Castle rooms during World War I, donated to our collection by Kaija Pakkala.

Amongst the authors of the photos there are mainly established Polish photographers, from Maurycy Scholtz, Karol Beyer and Konrad Brandel, to Leonard Sempoliński. Others are Maurycy Pusch, Juliusz Kłos, Zdzisław Marcinkowski, Stanisław Nofok-Sowiński, Stanisław Różewicz, Józef Kościeszka-Jaworski, Józefa Bułhakówna, Henryk Poddębski, Zofia Chomętowska, Edward Koch, Tadeusz Przytkowski and Czesław Olszewski.

The Photo Library of the Royal Castle in Warsaw is a special collection where iconographic material plays the fundamental role. The structure and the broad thematic and chronological scope allow for studying each motif in the history of the interior, façade or particular art works in the Castle in the widest possible time brackets and in the context of changes captured in a photo frame. Information contained in the comments often provides a reference point for further analysis and inspires research, which sometimes brings new academic studies. At other times it confirms the information that was not contained in other sources. One should remember that the Photo Library's aim was not only to recreate the history of the particular rooms and the architectural form of the Castle, but also to validate and provide authenticity to the reconstructed Castle.

The photos were selected according to the criterion of the content of the image as a document. However many are also valuable iconographic records due to their high artistic level. And that is where an additional value of the collection lies.